

Forfatter: Palladius, Peder

Titel: Peder Palladius' Danske Skrifter

Citation: Palladius, Peder: "Peder Palladius' Danske Skrifter", i Palladius, Peder: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, udg. af Lis Jacobsen , H.H. Thiele, 1911-1926, s. 221. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-palladius02val-shoot-idm139771560101824/facsimile.pdf> (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Peder Palladius' Danske Skrifter

INDLEDNING.

I.

I den Daabsritus, der blev stadfæstet i Luthers Taufbüchlein 1524, og som danner Grundlaget for det danske Ritual i den autoriserede Haandbog 1538, foretager Præsten Djævluddrivelsen ved to forskellige Formularer. Den første, hvormed Daabshandlingen indledes, lyder: „*Far herud du urene Aand, og giv den Helligaand Rum*“, den anden, med hvilken Præsten — efterat Korsbetegnelsen er foretaget og to Bønner bedte — formeligt besværges Djævlén, i den treenige Guds Navn, at forlade Barnet, lyder: „*Jeg besværges dig du urene Aand i Navn Faders, og Søns, og Helligaands, at du udfarer og viger fra denne Jesu Christi Tjenere N. Amen*“ (se Bind I, S. 103—4).

Disse Formularer, der er en Arv fra den katolske Ritus, men ingen Hjemmel har i Biblen, havde de Reformerte som bekendt opgivet, mens Luther holdt dem i Hævd. Ikke saaledes, at han — som ældre og yngre lutheranske Theologer (se f. Ex. Engelstoft, Liturgiens Hist. S. 194) — kun betragter Exorcismen som en symbolsk Hentydning til Arvesynden, men saaledes, at han opfatter den i egentlig Forstand som en Djævluddrivelse, der forudsætter en Djævlébesættelse: „Ethvert Barn, der kommer til Verden, er født i Djævlens Rige“, hedder det i en af hans Prædikener, først ved Daaben „maa Djævlén vige og fare ud“ (Erlangen-Udg. 2, 151). Og Haandbogens Ord lader — heller ikke i den danske Gengivelse — Tvivl tilbage. Her staar (se nærv.

Udg. Bind I, S. 101 L. 28 f.): Kirken bekender „med bestandige og utvivlagtige Ord for Gud, at *Barnet er med Djæveln besat*“.

Denne Opfattelse af Daaben bidrog imidlertid ikke blot til at uddybe Kløften mellem Lutheranere og Reformerte, men fremkaldte ogsaa indenfor de lutherske Kirkesamfund bitre Stridigheder, idet der ikke var faa, som — med de Reformerte — i Djævlbesværgelsen saa „ret papistisk Surdeig“. En saadan Strid havde i mange Aar hersket imellem den strengt ortodoxe Lutheraner *Justus Menius*, der 1529 var blevet Superintendent og Præst i Eisenach (senere tilige i Gotha), og hans Diakon *Georg Merula*. Denne havde omkr. 1530 hævdet, at Børnene ikke „var fangne i Djævlens Vold“ ved Fødselen, og at man derfor ikke skulde udføre nogen Djævluddrivelse, men dette kætterske Standpunkt havde han senere maattet opgive (se *Justus Menius' Skrift* ndf. S. 244). I det Angreb, *Merula* en Snes Aar efter retter mod Exorcismen, har han efter *Justus Menius' Udsagn* ganske glemmt dette gamle Kætteri (*Schwermerey*), idet han holder sig til den egentlige Besværgelsesformular, som han paastaar ikke blot mangler Hjemmel i Skriften, men er direkte stridende mod denne; Ordet „jeg besværges“ kan nemlig efter hans Mening kun betyde „jeg tager Dig i Ed“, men Djæveln, som efter Kristi eget Udsagn er en Løgner, kan man ikke tage i Ed; den der „maner Djæveln paa Ed“, handler derfor mod Guds Ord. *Justus Menius* havde nu det vanskelige Hverv at vise Angrebets Uholdbarhed. Dette gør han, idet han til Exorcismens Forsvar hævder den noget tvivlsomme Grundsætning, at hvad der ikke er forbudt, er tilladt. Han skriver: „Det kan nok være, at Skriften intetsteds siger, at Profeterne, den Herre Kristus og Apostlene har brugt eller befalet at bruge Ordet besværge ved Djævluddrivelse, men paa den anden Side kan man dog heller ikke nægte, at Skriften ingensinde og intetsteds antyder, at Profeterne, den Herre Kristus og Apostlene aldrig eller aldeles ikke har brugt dette Ord

eller har forbudt Brugen deraf" (jfr. ndf. S. 254 L. 9 f., den tyske Orig. Bl. D 3'). Altsaa — fortsætter han — maa Kirken have Frihed til at bruge det, og den, der berøver Kirken denne Frihed, gør sig formasteligt til dens Herre, medens han i Ydmyghed burde være dens Tjener (jfr. ndf. S. 259 L. 33 f.); han slutter (jfr. Udg. ndf. S. 266 L. 12 f.); Derfor er de, der saaledes angriber Kirkens hædvundne Skikke og volder Splid i Menigheden, nogle grove ulærde Kompaner, der kun dadler andres Gerninger for at skaffe sig selv Navn og Anseelse, men saadanne grove Fyre hører ikke hjemme i Gude-Hal, men i Stude-Stald.

Det er da med ublide Ord Justus Menius — som adskillige andre Reformatorer — prædiker „Fredens og Enighedens“ Evangelium.

II.

Justus Menius' Skrift udkom 1551 i Wittenberg¹ og er vistnok samme Aar blevet oversat paa Dansk af Palladius. At der var Grund til ogsaa i Danmark at offentliggøre en saadan Apologi for Djævluddrivelsen, er utvivlsomt: Synoden i Antvorskov 1546 maatte indskærpe Brugen af den lutherske Besværgelsesformular (Pontoppidans Annaler III, 293), og paa Bispemødet 1555 paalægges det Præsterne ikke at udelade denne (Kirkehist. Saml. 5. R. I, 652). Aarhundredet igennem maa Højkirken kæmpe mod lutherske Rebeller, der volder Tvivl og Forargelse indenfor Menighederne ved ikke at ville underkaste sig det autoriserede Daabsritual: 1567 dømmes Præsten i Stege, Mester *Iver Bertelsen*, til at have sit Embede forbrudt, fordi han ikke havde fundet det ret at foretage Exorcismen, da han var „blevet adspurgt af frugtsommelige Kvinder, om det skulde troes, at Børnene før Daaben ere besatte“ (Kirkehist. Saml.

¹ Dets Titel er: *Vom Exorcismo. Das der) nicht als ein zeuberischer Greuel zuerdammen/ sondern in der gewöhnlichen Action bey der Tauffe/ mit Gott und gutem Gewissen/ wol gehalten werden möge. Justus Menius. Wittenberg. 1551.*

V, 540 flg.)¹. 1588 forbydes det *Jon Venusin*, der dengang var Sognepræst i København, fremtidig at bestige Prædikestolen, fordi han havde udført Daabsritualet med Udeldelse af Exorcismen². Og 1597 blev Hr. *Jens Jensen*, Præst paa Hveen, afsat, fordi han efter Tyge Brahes Ønske havde undladt at bruge Besværgelsesformularen (Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 338 flg.). Det lykkedes dog ikke de Ortodoxe endeligt at fastslaa det lutherske Rittuel. Tvertimod blev de hemmelige og aabenbare Modstandere³ af Exorcismen talrigere i Aartiernes Løb; og efter megen Vaklen og mange Stridigheder i de følgende Aarhundreder maatte Kampen opgives: 1783 vedtoges en Ændring af Daabsritualet, ved hvilken Exorcismen afskaffedes (Liturgiens Hist. S. 200 flg.)³.

III.

Palladius' Oversættelse følger Justus Menius' Original ordret. Kun paa et enkelt Punkt findes en Tilføjelse i Palladius' Text: Hvor der i Orig. staar, at det udøbte Barn er „i Djævlens Vold“, tilføjer Palladius: „efter sin Natur at regne“ (se ndf. S. 238 L. 1, L. 25, S. 241 L. 25), hvormed han utvivlsomt vil have Djævlens Magt over Barnet indskrænket til Arvesynden — ganske imod Justus Menius' Opfattelse (se ndf. S. 244). I øvrigt indeholder Oversættelsen ingen bevidste Ændringer af Orig., selv de i andre af Palladius' Oversættelser saa almindelige tautologiske Omskrivninger er yderst sjældne (f. Ex. S. 237 L. 14 uden

¹ Spørgsmaalet om de udøbte Børns Besættelse spillede, som rimeligt var, en stor Rolle. Baade Palladius og Luther søger at trøste Mødrene ved at henvise til Guds Naade (se Visitatsbogen, Heibergs Udg. S. 136, og Erlangen-Udg. af Luthers Werke 64, 319).

² Sagen blev dog bilagt, mod at Venusin forpligtede sig til herefter uden Vægning at bruge Exorcismen (Kirkehist. Saml. 3. R. I 248 flg. jfr. 269 og 301 flg.).

³ Biskop Engelstoft skriver herom: „Exorcismen var omsider blevet erkjendt for uforenelig med sunde Begreber om Gud“ (S. 200). Om de af hans Forgængere domfældte Rebeller skriver han: „til Ære for den danske Kirke var der stedse dem, der fandt denne Exorcisme stødende“ (S. 191).

nød och trang, Orig. on not, men omvendt S. 240 L. 2 *stadfestis*, Orig. *confirmiret und bestetiget wird*). Originalens Ordvalg følges slavisk: Orig. *straffen* (o: dadle) *oder verwerffen*, Pall. *straffe eller forkaste*, ndf. S. 242 L. 34 og 35; Orig. *purgierte vnd reinigete*, Pall. *schulde purgere och rensse sig*, ndf. S. 249 L. 14 osv.¹. Mærkeligt er det, at der er saa mange af Orig.'s rimede Tautologier, det ikke er lykkedes Palladius at gengive paa Dansk, f. Ex. *rege vnd bewege*, Pall. *teer och øffuer sig* (S. 244 L. 19), *klüglet vnd grüblet*, Pall. *er klaug och leder* (S. 244 L. 34); *leuget vnd treuget*, Pall. *liuffuer och skuffer* (S. 251 L. 34); *nicht Kirchen- sondern Pfirchendiener*, Pall. *icke Kirche Tienere/ Men Suinetienere* (S. 266 L. 17) o. fl. Adskillige Steder vil som almindeligt i hin Tids danske Oversættelser være vanskeligt forstaaelige, hvis man ikke lægger Orig. ved Siden af²; men i det hele er Justus Menius' Skrift — i Modsætning til de foran udgivne Skrifter af Ochino og Savonarola — saa nær beslægtet i Indhold og Form med samtidige danske Stridsskrifter, at Overførelsen til Dansk ikke har fremkaldt særlige Forvanskninger. Som Exempel paa Forholdet mellem Original og Oversættelse hidsættes Begyndelsen og Slutningen af begge:

<i>Orig. Wittenb. 1551 Bl. A 2^r—2^v</i> Wirdige/ wolgelarte/ lieben Herren vnd Brüder in Christo/ Diweil die- ser zeit die Actio/ so wir hey der heiligen Tauffe/ in vnsern Kirchen/ gewönlich zu halten pflegen/ ange- fochten wird/ vnd sonderlich der Exorcismus/ da wir denn keines we- ges vmbgehen können/ allerley gros vnd schwere Ergernis zuuerhüten/ wir müssen vnser Kirchen Christ-	<i>Oversætt. Kall 301, 4° Bl. A 2^r—2^v</i> Verdige/ vellærde kierre Herr och Brødre i Christo/ Efferdi dend handell som vi pleie sedvanlige at holde hoss dend hellige daab i vore Kircker/ Bliiffuer udi thenne thiidt imodstrid/ Och synderlig den Ex- orcismus; dett vi for ingen deell kunde gaa for øffuer (att vockte Oss for alle honde store och suare forargelsser) vi mue forsuare vore
---	---

¹ Ligefrem Ukyndighed i Orig.'s Sprog skyldes det, naar Palladius f. Ex. gengiver „*auff keinen ungewissen wahn*“ ved „*icke aff nogen wisse Vane*“ (S. 239 L. 11).

² Se Noterne til S. 240 L. 29—30, S. 243 L. 4—5 og 14—17, S. 247 L. 5—7, S. 250 L. 31—32, S. 256 L. 27—30, S. 261 L. 21 og 32—34, S. 265 L. 9—13 o. fl.

liche gewöhnliche gebreuche verteidigen. Damit nu jederman verstehen vnd erkennen müge/ das in der gantzen Action nichts vngebührlich von vns gehandelt werde/ vnd das die jenigen seer vbel vnd vnrecht thun/ die sich von vns/ vnd dem gemetnen ministerio/ on not/ absondern/ ergerliche zerrüttung machen/ vnd vnter dem gemeinen Volck grosse schwere ergernis anrichten/ Zu dem auch/ vns vnd vnser Kirchen/ darinnen wir dienen/ bey den Widersachern/ in viel wege/ zum höchsten beschweren/ Wil ich dauon in vser aller Namen/ vnd von vnser aller Kirchen wegen/ darinnen wir dienen/ kurtzen/ klaren vnd vnterschiedlichen Bericht thun/ damit gleichwol menniglich sehen vnd erkennen müge/ das solches on vnser schuld geschehe/ vnd wir an solcher zerrüttung kein gefallen haben.

Bl. F 5^v—6^v

Wider die aber habe ich dieses geschrieben/ welche allhie in vnsern Kirchen/vnser Christliche gebreuche vnd ordenung/ leichtfertig vnd vermessenlich zu endern/ sie zu lestern vnd zuerdamen/ vnter den dienern der Kirchen spaltung/ vnd im gemeinen volck gros ergernis anzurichten sich vnterstande haben/ Welches in keiner Kirchen gar mit nichten zu gedulden ist/ sie habe gebreuche vnd ordenung/ welcherley sie wölle/ Allein/ das sie dem Göttlichem wort vnd einsatzung des Herrn Christi/ nicht entgegen seyen.

Gott der Vater vnsern lieben Herrn vnd Heylands Jhesu Christi/ der ein Gott des friedes vnd einigkeit ist/ wölle durch seinen heiligen Geist/ vnser vnd aller seiner Kirchen

Kirckers Christelige sedvanlige Brug/ Och paa dett huer Mand kand forstaa och kiende/ at udi dend gantsche handell bliffuer aff Oss intitt utilberlig giortt/ Och att de giere saare ilde och vrætt som uden nød och trang schiller sig fra Oss/ och dend almindelige Tieniste/ giere schendelige Tuedract/ och kommer stor suar forargelse affsted ehlant dett menige foick/ derthill och saa erre de Oss i det høyeste thill Besuerring/ och vore Kircker der vi tiene udi/ hooss vore modstandere i mange maade: Vill Jeg derom paa allis vore Vegne/ och paa alies vore Kirckers Vegne/ udi huldke vi tiene/ giere en kortt/ klar och beskedelig undervisning/ paa dett att huer kandt see och forstaa at saadant seer vden vor skyldt/ Och vi haffue ingen Behagelighedt thill saadan tuedract.

Bl. D 5^r—5^v

Men imod dennom haffuer Jeg skreffuit dette/ som her udi vore Kircker udaff løse Sind och fordistelse/ haffue begynt att spotte och fordømme vor Christelig Brug och Skick/ till att opvecke Spliid iblant Kirckens Tienere/ Och stoor forargelse iblant dett Menige foick: huilekett ingelunde bør att lidis udi nogen Kircke/ i huad som helst for Brug och Skick de end haffue/ alleniste att de io icke ere imod Gudtz Ord Och dend Herris Christi indskickelse.

Gudt vor kierre Herris Och Frelssers Jesu Christi Fader/ som er all fredtz och Enighedtz Gudt/ regiere och leede vore och alle sine Kircke Tienere hierter for-

dienern hertzen regieren vnd füren/ dass wir vnser ampt vnd dienst/ nach seinem befehl vnd willen/ zu seines heiligen Namens ehr/ vnd der Kirchen seligkeit/ getrewlich vnd fruchtbarlich/in friede vnd einigkeit/ ausrichten vnd volbringen mögen/ Amen.	medelst sinn Hellig Aand/ Att vi kunde udrette Och fyllistgiorre vortt Embede Och Tieniste Tro- lige Och thill Gaffns udi fred och Enighedt/ effter hans Befal- ning och Villie/ thill sitt hellige Naffns ære och Kirckens Salghed/ Amen.
--	---

Af Justus Menius' Skrift udkom som nævnt Første-
 Trykket i Wittenberg 1551. Et Exemplar af dette Tryk findes
 paa d. kgl. Bibl. i Berlin, der velvilligst har stillet mig det
 til Disposition paa d. kgl. Bibl. i Kbh. Fra 1551 findes des-
 uden et Eftertryk fra Erfurt (Exemplar i British Musæum).
 Flere Tryk kendes ikke fra Palladius' Levetid. Da Efter-
 trykket ikke har været mig i Hænde, tør jeg ikke sige, om
 Palladius har benyttet dette eller Originaltrykket, hvad
 der jo imidlertid ikke til Bedømmelse af Oversættelsens
 Forhold til Originalen spiller nogen Rolle.

IV.

Palladius' Oversættelse er kun bevaret i en meget
 fejlfuld Afskrift fra c. 1600 og et Optryk af denne fra
 1751. Det tør anses for sikkert, at Oversættelsen aldrig
 har været trykt. For det første indeholder Afskriften
 kun selve Justus Menius' Skrift, mens saa godt som alle
 Palladius' trykte Arbejder — Oversættelser saavel som
 Originaler — er forsynet med Fortale, Tilegnelse eller
 Efterskrift; og at Afskriveren skulde have udeladt For-
 ord eller Efterskrift, er der ingen som helst Grund til at
 antage. For det andet omtales ikke — saa vidt jeg har
 kunnet efterspore — noget Tryk af Palladius' Oversættelse,
 ældre end Optrykket 1751, i noget Auktionskatalog, nogen
 Bogsamlingsfortegnelse eller noget Litteraturlæxikon, og det
 vilde være næsten umuligt, om et Tryk skulde være saa spot-
 løst forsvundet, at det ikke havde været i nogen af det
 17. og 18. Aarh.'s Bogsamlinger og ikke havde været kendt
 af nogen af hin Tids Litteraturhistorikere eller Bibliografer.

Derimod har naturligvis flere end den eneste nu kendte Afskrift existeret, og det er sandsynligt, at en fuldstændig Katalogisering af de nordiske Bibliothekers Haandskriftsamlinger vilde skaffe nogle af disse Afskrifter for Dagen, hvorved rimeligvis Lakunerne i den eksisterende Afskrift kunde udfyldes. Afskriveren har nemlig adskillige Steder oversprunget Sætningsbrudstykker, idet han har begaaet den almindelige Afskriverfejl at springe fra ét Ord til et ligelydende. At Overspringelsen skyldes, at Afskriveren har læst Palladius' Oversættelse skødesløst, ikke at Palladius har læst den tyske Orig. flygtigt, kan man, takket Forskellen i den tyske og danske Sætningskonstruktion, med Sikkerhed slutte. Nogle Exempler skal anføres. Justus Menius skriver, hvorledes Jesus og Apostlene ikke har brugt nogen bestemt Formel for Djævluddrivelse og heller ikke har paalagt Kirkens Tjenere nogen saadan: *Sondern hat jnen solches/ wie er selbst gehalten/ ganz frey gelassen/ das sie den Teuffel in seinem Namen austreiben solten/ und mochten/ es geschehe gleich mit Sagen/ Gebieten oder Beschweren/ allein/ das es in seinem Namen/ aus seinem Befehl/ und aus seiner Macht geschehe.* Dette lyder i den danske Gengivelse (ndf. S. 257 L. 23--26): *Men haffuer ladet dennom det aldelis früitt/ som hand haffuer selff hullditt dett: at de skulle och maa uddriffue dieffuelskab udi hans Naffn och hans Befalning/ och aff hans mact.* Det oversprungne, som har staaet efter „Navn“, maa omtrent have lydt: „det ske nu med Fremsigen, Byden eller Besværgelse, alene at det sker udi hans Navn“. Afskriveren har altsaa sprunget fra det første *udi hans Navn* til det andet. Havde det derimod været Palladius, hvis Øje var gledet fra det første *in seinem Namen* til det andet ligelydende Udtryk, vil det ses, at Oversættelsen maatte have lydt ganske anderledes, idet Verberne i Tysk følger efter „Navn“, saa Verbet *austreiben solten/ und mochten* var blevet oversprunget, mens det sidste Verbum *geschehe* var kommet med. Heller ikke kan Udeladelsen — som ved Miserere-Oversættelsen

(se foran S. 151 f.) skyldes, at Pall. har oversat efter en defekt Afskrift af den tyske Original: til Grund for den danske Oversættelse maa ligge en fuldstændig Text, det kan kun være ved Afskrift af Oversættelsen, at Fejlen er sket. Nogle Steder kunde dog Udeladelsen skyldes Palladius, f. Ex. S. 244 L. 8—12. Originaltexten har her: *Darumb solt man die wort/ Fare aus du vnreiner Geist etc. Sampt dem nachfolgenden Exorcismo/ Ich beschwere dich du vnreiner Geist etc. aus dem Action gentslich wegwerffen/ vnd aussen lassen.* Oversættelsen har: *derfor skulle Mand aldels bortkaste och vdycke fra denne handell disse Ord: Far ud du wrene Aand etc.*, som man ser, en Sætning, der vilde fremkomme, hvis Palladius havde sprunget fra det første „du vnreiner Geist etc.“ til det andet; men Skylden kan ogsaa være Afskriverens, idet den udeladte Sætning maa have lydt omtrent saaledes „samt den efterfølgende Exorcismum Jeg besværges dig du urene Aand etc.“, altsaa vilde Resultatet blive det samme, om han havde sprunget fra det første „du urene Aand etc.“ til det andet. Da nu Afskriften i det hele er skodesløs — andre Overspringninger findes S. 239 L. 12, S. 248 L. 6, S. 249 L. 35, S. 251 L. 28 o. fl., og meningsløs Læsning af Enkeltord findes S. 242 L. 26, S. 244 L. 19, S. 245 L. 34, S. 246 L. 27, S. 247 L. 21, S. 252 L. 21—22, S. 261 L. 2 o. fl. — er det rimeligst at tillægge Afskriveren alle Udeladelses-synder, hvorfor jeg overalt, hvor Sætningsdele er udeladt, har indsat et [. . .] til Betegnelse af, at her i Palladius' egenhændige Oversættelse maa have staaet nogle til den tyske Original svarende Ord.

Afskriften, der udgør et selvstændigt Haandskrift i kvartilignende Oktav, hæftet i et nyere Papbind, bestaar af 4 Læg, betegnet A—D; Læg A—C har hvert 8 Blade, Læg D har 6 Blade. Hdskr. findes paa d. kgl. Bibl. i Kbh. i den Kall'ske Samling (mærket Kall 301, 4°). Det er skrevet med en smuk og meget tydelig Haand fra Slutningen af

16. eller Beg. af 17. Aarh.¹. Paa Titelbladet er med samme Haand tilføjet under Titlen: *Scriptis etiam Epistolam Doctor Tilemannus Heshusius de Exorcismo in actione Baptismi/ ad adfinem suum Doct. Vuernherum à Bert Vuesaliensem, Magdeburgi 4 Maji/ Anno 1562*², en Tilføjelse, der dog ikke hjælper til en nærmere Tidfæstelse af Haandskriftet. Som Prøve paa dettes helt igennem ensartede Haand meddeles en Facsimile-Gengivelse af Bl. A 2^r.

Titlen paa Oprykket 1751 lyder:

Om | Exorcismo, | At den ike bør at fordømes som | en Troldoms Vederstygelighed, men maa holdes med GUD og god Samvitig- | hed i den sætvanlig Handel | hos Daaben, Justus Menius | 1551. | Fordansket | af | Petro Palladio D: |

¹ Udgaven følger Orig. bogstavret, dog maa følgende bemærkes:

1. Forskellen paa store og smaa Begyndelsesbogstaver, der principielt er bevaret, har maattet opgives ved Bogstaverne L, K, S, V og W, da det ofte var umuligt at afgøre, om her fandtes stort eller lille Bogstav i Orig. I Udg. er Brugen derfor normaliseret ved disse Bogstaver: stort Bogstav er brugt i Substantiver og efter Punktum, ellers lille Bogstav. 2. Haandskriftets almindelige („gotiske“) Skrift er gengivet ved Schwabacher-Typer, den latinske ved Antiqua-Typer. Hvis enkelte latinske Bogstaver findes inde i et med gotisk skrevet Ord, eller omvendt, er dette ikke gengivet. Er Ordets Stamme derimod skrevet med latinske Bogstaver, Endelsen med gotiske, følger Udgaven Originalen usændret. 3. „ss“ er i Udgaven gengivet ved *ss*, ikke ved Haandskriftets *sz*. 4. Haandskriftets eneste Forkortelse *ffue* er i Overensstemmelse med Udgavens Princip opløst uden at markeres, ligesom et en enkelt Gang brugt *hz* (-hed). 5. Da Hdskr. gør Forskel i Brugen af Slutnings- „dt“ i Betydningen *d* og *t*, idet *d* betegnes ved et sammenslyngt Bogstav, *t* ved to Enkelt-Bogstaver, har Udgaven til Gengivelse af det første Tegn indført en med Hdskr. stemmende Dobbelttype (sammenlign S. 237 L. 8 *thüdtl* og *imodstridt* med Facsimilegengivelsen S. 231) jfr. ogsaa S. 255 L. 11 *dendl* og L. 19 *nogtdt* (Bl. C 3^r) og S. 256 L. 34 *medl ondt* (Bl. C 5^r). 6. Interpunktionen er bevaret usændret, saaledes den regelløse Brug af [] og [:] o. lign. Komma gengives overalt ved [,], uden Hensyn til om Hdskr. har [/] eller [:], da det ofte er umuligt at afgøre, hvilket Tegn der er brugt.

² *Tilemann Heshusen* (1527—88) var „en af de stridbareste Forfølgere af den strenge Lutheranisme“, se *Realencyclopädie VIII*, 8—14. Det ovennævnte Skrift er et kraftigt og velskrevet Forsvar for Exorcismen (Exempl. i det kgl. Bibl. i Kbh. i *Collect. Autogr. Lutheri*, Vol. III).

S: S: | (Vignet) | *Tronhiem, Trykt hos Jens Christensen Winding*, | 1751.

Trykket er en ordret Gengivelse af den bevarede Afskrift — eller rettere af en med denne overensstemmende — og har derfor saa godt som ingen Text-Værdi. Som Exempler paa fælles Fejl kan nævnes:

Hdskr. (Udg. S. 239 L. 12, Textrett.): *aldelis enn viss Tro* = 1751, S. 4 *aldeeles en vis Tro*, for *aldelis i enn viss Tro* = Orig. *in ganz gewissem Glauben*.

Hdskr. (Udg. S. 246 L. 27, Textrett.): *slog nogle/ Men och* = 1751, S. 12 *slog nogle, men og*, for *slog nogle Mend/ och* = Orig. *schlug etliche Männer/ vnd!!*

Hdskr. (S. 248 L. 14, Textrett.) *Mordindne* = 1751, S. 14 *Mordinde*, for *Morderindne* = Orig. *mörderin!*

Hdskr. (Udg. S. 261 L. 1—2, Textrett.) *maade och form udi och* = 1751, S. 27 *Maade og Form i og*, for *maade och form udi ord* = Orig. *weise vnd form der wort!!*

Da Trykket paa den anden Side intet indeholder, som ikke kan have sin Forudsætning i det bevarede Haandskrift, er der ingen Grund til en nærmere Beskrivelse, saa meget mindre som Ændringerne næsten udelukkende er af ren ortografisk Art.¹

V.

Tilbage staar det at bestemme, naar Palladius har foretaget Oversættelsen. Dette kan desværre ikke afgøres med nogen Sikkerhed. Paa det bevarede Haandskrift staar der vel: „1551. *Fordanskitt aff Petro Palladio*“,

¹ Ortografi og Tegnsætning er moderniseret. Mange af de latinske Ord (*In summa, Responsum, cavillatio* osv.) er gengivet ved danske. Brugen af *han* og *hun* om Ting og Begreber (Kirken — hun, Daaben — han osv.), er ombyttet med *det, den*. For *udi* bruges regelmæssigt *i*, for *haes* bruges *hvad* o. lign. Textrettelserne i 1751-Udg. *kan* skyldes Udgiveren (jf. Nyerup og Kraft's Litteraturlæxikon S. 448: *Fr. Nannestad*), men Aarsagen til Afvigelserne maa dog snarere søges i Forskeligheder mellem den til Grund for 1751-Udg. liggende Afskrift og Afskriften i det Kalf'ske Hdskr. Se Textrettelser ndf. til S. 263 L. 17—18.

men Aarstallet kan ligesaa godt henføres til det ovenstaaende Navn *Justus Menius*; idet det til Grund for Palladius' Oversættelse liggende Tryk jo netop kom 1551. Man maa vist derfor, indtil muligvis nye Oplysninger gennem Breve, andre Skrifter el. lign. fremkommer, lade Tidfæstelsen henstaa. Naar Oversættelsen i nærværende Udgave er anbragt blandt Skrifter fra 1551, er det, fordi der er en vis indre Sandsynlighed for, at Palladius har oversat *Justus Menius' Apologi* kort efter dennes Fremkomst, og intet, der taler imod denne Formodning, saa det syntes mig mere passende at sætte Skriftet i den kronologiske Følge end udenfor denne — under „uvist Aar“.

